

I.

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 7.

Tilleggsspørsmål nr. Fylke: Nordland, Troms, Oppland
Lurøy, Tromsøysund og Land.

Emne: Skav Herad: Land.

Oppskr. av: Jørgen Karlsen Bygdelag: S. Land, Lurøy, Tromsøysund.

(adresse): Hov i Land Gard: G.nr. Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Surogatfor har vært brukt som krötterfor fra Arilds tid i de ymse landslutar. I Søndre land, Lurøy og Tromsøysund hvor jeg er kjent, kaltes det gamle surogatforet for "skav²", ris og for Nordlands vedkommende ogsaa tang og tare. Jeg vil da først ta for meg heimbygdene Lurøy i Nordland, hvor jeg er født og oppalen og kjenner "bunöa" fra barnsbein og hørte mye om den i min barndom kring 1890-aara.-

Det var gammal tradisjon at man maatte ha innsatt om høsten det antall krötter som var vanleg i manns minne paa garden. Vart det liten høyavling som jo ofte hendte, var det aa bruke "budraatt", skav, tang og tare med tilsetning enten med litt salt eller fiskeavfall om det fans. I min barndom var bunöa langt mindre enn i mors ungdom kring 1850 aara. Det var helst paa smaabruka at den av og til kunne være alvorleg nok.-

Ved juletider tok man til aa hogge ned fjellbjörka, dra den til fjords og føre den heim paa baat. Det var et slitsomt arbeid som jeg i smaaguttaara maatte være med paa i dagevis. Paa gardene hvor man hadde hest, vart björkeveden (risveden som vi kalte den) kjørt heim til garden og lagt i en ring kring fjöset. Da slapp man kuene ut og lot dem beite av riset. Og kua likte dette saa godt at ~~kan~~ hun over en sopelime, gikk ogsaa den

samme veien. Men paa smaabruka vart risveden dradd opp fra fjära, reis^t paa laaveveggen ^{eller} og hogd sunn til "smaaved". Riset vart omhyggelig hogd av eller brukket av og lagt i en haug for seg sjöl for siden aa bäres inn til kröttera. Det var helst kröttara " naustkröttera (kua) som fikk riset. Sauen og ungdyra fikk helst skavet. Vi brukte borken av rogn^{selje} og björk til dette. Leggene av buska vart kapp opp i om lag meterlange skjevlinger, brakt inn paa kjøkkenet og lagt i haug der. Saa var det om kveldene aa sitte ved gruva eller ~~onnen~~ med en tollekniv i hande aa "spikke" borken av for saa aa fylle den i bötter til dyra den näste dag. Vi brukte ikke anna redskap enn kniven. Fjellbjörka var saa kronglet at hverken skavkniv eller ljaa ville ha past til skaving, og ikke har jeg hört at man har brukt anna enn kniv hverken i Nord-Norge eller i Land. De avskavde skjevlinger vart baaret ut og lagt i bua eller törkesskjaaen til bruk for näste vinter som brensel.

Men med skav av rogn^{selje} og björk ville man nok ikke ha redda dyra i fjöset mot sulteforing hvis man ikke ogsaa hadde hatt sild eller fiskeavfall, särleg torskehoder til kraftfor ~~aa~~ attaat. Vi maatte paa tangfjära anna hver dag om vinteren mens bunöa var paa det verste. Det var aa rysje "svintang" til sauene og skjäre "kutang" i sekkevis til kua. Somme tok nok "hestetang", men det var saa grovt at kua tok det ikke hvis hun fikk anna tang. Det var ofte vanskelig aa skaffe avfall fra fisket paa de tider om vinteren da det ingen fisk var aa faa. Da magra kröttera saa det var ei sorg aa se. Naar det var som verst, maatte de voksne karene ta färingen og ro ut i havskjärene for aa samle tare. Den slo man med ljaeen og "fiska" den opp i baaten til den vart lasta. Taren aat kua bedre enn tangen, og det^{er} var ogsaa et bra mjölkefor, selv om man ikke hadde fisk eller sild aa sleppe oppi.-

Her er en historie fra 1850-aara, som en gammal mann fortalte meg for 40 aar sia: Paa garden Sila i Luröy hadde de kjørt fleire lass risved og lagt i ring kring fjöset om vinteren. Budeia hadde sloppet ut heile geiteflokken for aa beite av björkeriset. Det var saa mye ulv der oppe den gang. Da hun kom ut, holdt ulven paa aa ta ei geit. Han angrep forfra og skulle ta geita i hodet. Men budeia greip i bakparten paa geita, skreik og bar seg, saa hun fikk revet geita tur vargkjeften og jaga han bort. De var ikke saa redd udyra den gang da det var baade björn og ulv i marka.-

Kröttera var magre da de vart sloppet paa beite om vaaren saa snart snöen var gaatt bort saa noenlunde av marka kring tunet. Men jeg hörte mor fortelle at i hennes barndom kunne dyra være saa svake at de stupte paa baasen og vart liggende "paa röysa". Hun fortalte at det hendte om vaaren at man maatte bære sauene ut paa jerdet, og kom det da en hard snöeling, kunne enkelte ^{av sauene} dö paa marka.

Kua mjölka best naar ho laag med baasen, hernde mor etter en gammal mann fra en av fjellgardene i Luröy i 1850-aara. Kua orka altsaa ikke aa staa i baasen, og ikke skjönner vi at det kunne bli noe melk av henne, men kuene mjölka jo svært lite den gang, kanskje bare en 5-600 liter om aaret.-

I Tromsöysund hvor jeg var lærer i 2 aar kring 1900-tallet, hadde man ogsaa bunöd om vinteren. Smaabrukene hadde lite höy om hösten og mange dyr, kuer, sauer og geiter. Men her drog de ikke tang til nödför. De brukte tare. Til denne satte de smaasei og "mort", fiskeyngel som de om vintæene drog inn til land med dragnot paa fleire steder. Min svigefar hadde ei bu nede ved sjöen, og i denne lagra han meterhöye stabler med fiskeyngel som var tatt med dragnot ved stöa hans. Saa hadde han gruve("peis") i fjöset, og her fyrte man opp hver dag og kokte store gryter med tare og smaafisk til kröttera. Dyra var fete og melka godt. Man gav dem bare litt höy för at de skulle "beholde örta" som man sa. De skulle ha noe aa örte paa. Det var peis i mange fjöser der nord den gang. Men folk som satt i rtrange kaar, brukte tang fra fjära. 975

I Söndre land hvor jeg naa har budd i 35 aar, er bunöa borte, men gamle folk husker enda at den var vanleg paa husmannsplassene. Det skal være om lag 30 aar sia den kom vekk fra gardene. Her brukte man björkeris og furubar til geit og sau og spikka med tollekniven borken av osp, rogn, ^{selje} og alm. Noe anna redskap enn kniven var ukjent. Man felte trærne om vinteren i skogen allerede fra juleleite og kvinnfolka var med og sleit og drog dette fram. Riset vart helst brutt av med fingrene, ofte inne i skogen, og lagt i store börer som vart baaret til fjöset til kröttera. De var graadige etter slikt for, og skavet av björk, rogn, ^{selje} og osp var nam nam til dyra. Litt mjöl kunne man av og til ströpaa hvis man hadde raad til det, men salt fikk de bestandig paa dette foret. Smöret vart stramt i smaken.. Smaekvistene vart hakka sund med en lauvkniv ofte i skogen i snöen om vinteren. Det var gjerne kvinnearbeid dette. Det var helst björk paa myr eller england som vart felt. Enna staar det gamle trör som vitner om baade lauv- og ristaing. Man „gainna“ store busker. Det vil si at man klöv op og hogde ner noen av de beste greinene og lot ^{resten av} treet vokse videre ^{med} aara. Ogsaa hestene fikk furubar. Men grana har neppe gitt noe surogatfor, sies det. Heile buskapen kunne faa skav. Man hogde skjevlingene i passe lendar som omnsved og satt ved peisen og skov. Noen annan redskap enn kniven til aa skave med kjennes ikke i S. Land.

Fjösene var mørke med smaa glugger som man tepte i med mose eller filler naar kjölda vart for stor.-

Sulleforing var vanleg i gammal tid. Man maatte ofte "sto" kröttera ut paa beite om vaaren eller hjelpe dem til aa reise seg paa baasen. Sauene var det verst med, for folk ansaa det ikke saa nödvendig med dem, ~~for~~ de gav jo ingen melk.-

Ogsaa i Land kaltes de avskavde kjepper og trestykker

for skjévlinger.-

Ad 1. I Land har man ikke anna ord for bunöd^{rätt} enn raskefor.

I Luröy kaltes det budraatt, i Tromsöysund „Löyping.“

Ad 2. Fra Luröy: aa skav- skäv- skov- har skevve.

ad 3. Et nödför i vanskelege aar. Men i Tromsöysunn hvor man hadde saa lett adgang til tare og fiskeküngel, ansees det ikke som bnödför , men snarere som kraftför.

ad 4. Skav brukes ikke lenger. Det er et tidsspillende arbeid som bare nöden för i tia tvang folk til.

ad 5. Helst rogn, ^{ullje} björk og alm gav beste skavet, men i Land ogsaa tolle(ungfuru).

ad 6. Nordpaa hörte jeg ofte ordet en skjévling brukt om en trefork som kunne skaves. I Land kjenner man ordet skjévvel om det samme .

Böyes i Luröy paa denne vis: En skjévvel(ogsaa skjévling) skjévveln - skjévlä- skjévlan' : Ta kjevlan' og legg dem inn i svalä! *Du ha fått ei heil röjema' tjævla!*

ad 7. Dette rimet kjennes ikke.

ad 8. Heile buskapen fikk skav hvis man hadde nok av den. Men til större besetninger var det uraad aa greie skav til alle. Det var helst sauer og kuer som fikk det. Geitene aat gjerne ris, som i Luröy kaltes brött, for man braut det ofte av med nevene.

Skavet fikk dyra for seg sjöl i en bötte eller i baasen ~~un~~ uten tilsetting av noe slag hvis man ikke hadde litt mel aa stö paa, men det hendte sjelden. Salt fikk de alltid med. Skav av older har ikke vært brukt noen steder jeg har vært kjent.

ad 9. Mjölka vart litt beisk av skavet, men jeg har ikke hört at noen skröt av dette surogatet. Melka vart borte i kua hvis man fikk for hard bunöd.

ad 10. Ja, det hendte ofte at man maatte til skogs for aa hente "brött og skav" til kröttera. I Land hog^g man gjerne

76

6

ned buskene i skogen og kvista av dem der. Saa var det ofte kvinnenens sak aa bäre det heim i tunge börer til dyra. Hesjeved er yngre enn sulteforinga, saa jeg har ikke sett a skavd hesjestaurer noen steder.

1e Ad 11. Noe navn paa skav- eller rishentinga har jeg ikke hört annet stöd enn i Nord-Rana. Der gikk man i markaskojen naar a en skulle av stöd etter skavved til fjöset. Markaskojen var de store tynnvokste myrene langt unda husa.-

Ad 12. Det var vanleg aa kalle det skavved.

Ad 13. "Marka" bruktes nordpaa om flittig slit. Han marka seg fram som ein marmäl. Han har markä aa slette all sin dag. Saa lengje heldt han paa at han markä seg fram tel sist. "Vi lyt no mark' paa, skal vi bi fer(d)i' tekvelds."

Ad 14. Bunödraing tok gjerne til ved juletier og var ansett som et "grävält" arbeid, ikke minst for barna som maatte slite med. Jo, jeg har som smaagutt en gang henta tang paa en langfredag. Da mötte jeg en flabbet nabogutt som kom ned i fjö. a *til meg* og sa: "Har Du ikke *ünget* i dag: "Gakk under Jesu kors aa staa?" Jeg vart ärg og svarte: "Dä bit saa kaldt i fengran' minnä no at eg trur eg staa under Jesu kors. Gaa heim eller saa faar Da *juleng!*" Men *noen* sammenheng med langfredagslidelsen har ikke bunödraing

Ad 15. hatt, saavidt jeg vet.

Skavinga gikk for seg i stua eller kjøkkenet.

Ad 16. Noen spesielt skaveredskap anna enn tollekniven har jeg ikke sett brukt. Far hadde en bandkniv som han av og til brukte aa skave med, men ellers var tollekniven den beste til slikt bruk. De var ogsaa skavet passe s stort til baade sauer og kuer.-

Ad 17. Skaving av hesjeved kjenner jeg ikke. Den vanlege framgangsmaaten var aa spikke med kniven, og var det hard bark, satte vi barn gjerne kjevlen under kneet med dete til stötte for kniven.

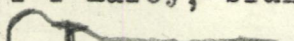
Ad 18. Ukjent.

Ad 19. Vi satt paa en stol og skov med högre handa mens vi holdt skjevlingen i venstre, for buskkjevleene var ikke grovere enn at vi kunne holde dem med handa. Grove rognlegger var seine aa skave, og da var det godt aa ha en bandkniv, slike som tömmermenne brukte naar de medrog tömmerstokken i tömringa.

Ad 20.

Skavved, og avskavde kjepper kaltes skjevlinger.

87

Men i Tromsöysunn hvor de kanskje brukte større mengder av skav enn vi i Luröy, brukte de en særskilt "skavvel" som var gjort slik: Den var litt buet, saa skavflisene

falt etter eggen. Det var smeden som laga den av godt staal, saa den kunne slipes rakende kvass, Man satte da skjevvelen paa kneet og skov ovanfra og nedover. De sa det var for seint aa bruke tollkniven til skaving naar mange bötter skav skulle produseres til hver dag. Heile dunger av skjevlinger laa da om vaaren etter dette arbeidet.

- Ad 21. Skav og skavbiter var vanleg navn paa hver enkelt skavflis.
- Ad 22. Veden var slik som skogen gav den. Man skov alt som ikke bruktes til "brött". I Land var skjevlingene av lengde som vanleg brennved. Nordpaa var skjevlingene en meter eller mere og vart lagt til tork til näste aar.-
- Ad 23. Jeg har ikke hört anna namn enn skjevligg, og det samme namn har man her i Land og.-
- Ad 24. Ikke anna enn at det fine skavet av tynne greiner helst vart nytta til sauen. Det grove skavet til kua. Noen overtru om skavet har jeg ikke hört. Men den som gjorde seg umake med aa skave tynt, fikk jo kröttera til aa like det best. De slapp aa tygge saa mye paa det da.-
- Ad 25. Nei, det er for lengst gaatt av bruk. Men oppe ved havkanten i Tromsöysunn brukes framleis tare, ikke tang. Baade tang og tare vart först "blöytt". Det vi si at man slo kokende vatn paa. Da vart farga grønn, og saa hadde man paa löypt fisk eller kokte torskehoder som vart blanna i för kua fikk det. Mel var det jo sjelden man hadde raad til aa bruke.
- Ann. Aa löype - löyp' - löyfte - ha löyft betyr aa halvkoke fiskeavfallet för man hadde det paa tangen eller taren. Man slo "söe" over til sist. Et sö - söe' - mykje sö, var kraften av löypinga., saml. fiskekraft.

Jörgen Karlsen.